

ALGUNES REMARQUES SOBRE LES EXCAVACIONS ARQUEOLOGIQUE

I

Què és l'excavació arqueològica. — Primer que res convé de dir que les excavacions arqueològiques no són sinó una forma de la investigació, que usa les seves tècniques peculiars, com usa les seves la investigació en els arxius, l'estudi dels textos antics, l'exàmen de les obres materials sortides de les mans de l'home, siguin o no artístiques, o, fins i tot, l'exàmen de les mateixes restes del cos humà que trobem a les sepultures.

Totes aquestes formes d'investigació, i d'altres, s'encaminen a la mateixa finalitat: l'esclariment del passat humà en tots els seus aspectes, és a dir, la reconstrucció de la Història. Així, doncs, l'excavador ha de tenir ben present, en realitzar la seva tasca, que és un historiador que, per la forma com apareixen els documents que estudia, ha de treballar d'una determinada manera.

La responsabilitat de l'excavador. — S'ha dit moltes vegades que la labor de l'excavador és d'una responsabilitat extrema, per tal com si és relativament fàcil de recollir els objectes materials que es posen a la llum en els seus treballs, ho és molt menys d'observar totes les circumstàncies en què apareixen aquests objectes, i que aquestes circumstàncies solament poden ésser observades en el moment d'aparèixer aquells, de manera que, un cop extrets o simplement desplaçats, si les observacions fetes no han estat correctes i exhaustives (dins allò que humanament és possible), no resulta ja factible de repetir-ne l'observació. El símil que el jaciment arqueològic equival a un llibre del qual no es pot fer sinó una lectura i que a mesura que es llegeix es destrueix ha estat fet també més d'un cop, com ha estat dit igualment amb raó, que l'excavació arqueològica és una ciència d'observació i no pas d'experimentació, ja que no és possible de «provocar» de nou el fenomen per a observar-lo millor, com pot fer el químic o el físic al seu laboratori. Podrà estudiar-se un jaciment semblant, de la mateixa època o cultura, però mai el mateix, que en excavar-lo s'ha destruït totalment o en part. Per això ni el recurs, sempre aconsellat però rarament seguit, i la majoria de les vegades impossible de seguir, de conservar sense excavar, una part del jaciment, deixant-ne allò que se'n diu un «testimoni», tampoc no resol totalment el cas, no el resol sinó per aproximació, ja que un jaciment no és pas un conjunt absolutament homogeni, cada una de les parts del qual sigui intercanviable amb les altres.

Davant aquesta responsabilitat, i el fet que és evident que els mètodes i les tècniques d'excavació han progressat i progressen continuadament, i que podem tenir la seguretat que aquest progrés anirà amb augment, hom arribaria a la conclusió que el millor fóra de suspendre tot treball d'excavació arqueològica, i reservar-ne l'execució a les generacions futures. En efecte, si les excavacions de Pompeia

i Herculanium, posem per cas, no s'haguessin iniciat fa tants anys, i tota la labor dels segles XVIII i XIX es realitzava ara, el coneixement que tindríem de les ciutats soterrades per l'erupció de l'any 79, seria molt més perfecte, i la part conservable de llurs ruïnes, molt més ben conservada. I això que diem de l'empresa insigne realitzada en aquells llocs cèlebres es podria fer extensiu a les excavacions efectuades en indrets més humils. Si pensem en casa nostra, i comparem, per exemple, els treballs que tingueren lloc a la muralla romana barcelonina en el curs del segle passat, treballs no pas d'excavació sinó d'enderroc, però que pogueren furnir precioses observacions, amb els que s'iniciaren en 1959, veiem com és d'enorme la diferència. I si no volem recórrer a un cas tan extrem, i ens limitem a posar costat per costat la forma com foren excavats els primers dòlmens descoberts a Catalunya, i la forma com s'han excavat els darrers coneguts, hi veurem també un progrés sensible.

Però, per una banda el progrés, en tots els ordres, i, per tant també en els mètodes de la nostra disciplina, només s'obté amb l'aplicació d'allò que es sap i amb el lent perfeccionament d'aquests coneixements, perfeccionament que no es pot obtenir sinó aplicant-los continuadament. Per altra banda, com veurem tot seguit, la majoria de les excavacions que es realitzen no són excavacions voluntàriament empreses, sinó excavacions de «salvament», obligades per circumstàncies alienes a l'arqueologia, i és respecte a elles sobre les que més insistiré, ja que són les que cauen la majoria de les vegades sota l'esfera de treball dels cultes conscienciosos aficionats que tenim a la nostra terra, i als quals em dirigeixo, i no pas als professionals.

El factor temps. — No és pas possible en unes breus pàgines de fer una exposició de mètodes de treball, i per altra banda, el perfeccionament d'aquests a tot arreu ha residit més que en res en la *consciència de la responsabilitat*, en l'*augment de l'atenció*, en l'*augment de la dedicació* dels excavadors. Es en aquest sentit que volem fer algunes senzilles recomanacions als nostres amics, les quals certament no constituiran cap novetat.

El primer element amb el que cal comptar i que no s'ha d'escatimar mai és el temps. Si no es disposa de temps per a fer una excavació per senzilla que sembli, potser el millor és no començar-la. Parlem naturalment d'excavacions intencionals, ja que en les de salvament no és pas l'excavador qui marca el temps, sinó factors que li són totalment aliens. Pensant en aquest element temps, és perquè cal dir com són de vegades perilloses les excavacions sincopades que tenen lloc els dies festius i encara generalment només al matí. La seva suspensió durant dies és especialment perillosa, almenys en certs llocs, per tal com el nivell de cultura de molts dels nostres conciutadans és prou baix per a confondre els estudiosos dedicats a aquestes tasques amb els cercadors de tresors. I no és infreqüent que el jaciment començat a explorar en aquestes circumstàncies es trobi regirat i desfet en acudir al treball passada la setmana. No fa pas gaires dies els estudiosos d'una de les nostres ciutats iniciaren, no pas del tot volgutament, l'exploració d'un forn medieval de ceràmica. En una primera visita en precisaren la posició i recolliren testos relacionats amb el vell lloc de cuita, i deixaren per a dies després la tasca de buidar-ne l'interior,

Durant els treballs parlaren amb un pagès que menava una vinya propera, que els contà tot un seguit d'històries de tresors amagats. En tornar-hi, el forn havia estat buidat, encara que per sort no enrunat. La punta d'una caliquenya, caiguda al costat de l'entrada, els delatà prou qui havia estat l'autor d'aquella malifeta, ja que havien vist seguidament en els llavis del veí aquella mena de tabac.

Per a molts pagesos i vilatans el recercador d'arqueologia no és sinó un espavilat recercador de tresors. Fins i tot en circumstàncies del tot imprevisibles hem topat amb aquests perillosos somja-truites.

Volem resumir la narració d'un cas que ens passà personalment i que mostra com estan d'esteses semblants creences. Amb motiu d'haver-se de pavimentar de nou l'església romànica de Santa Maria d'Egara, a Terrassa, procedirem a excavar la nau fins al presbiteri. El dia 13 de febrer de 1947, arrencàrem el mosaic dels paons, que ara es pot veure col·locat en una de les parets del temple. La tasca acabà a les nou del vespre, i fou deixada per a l'endemà l'excavació d'una sepultura que hi havia a sota. Era un lloc on només entràvem els excavadors, que quedava tancat amb clau, que restava a les mans del guardià del temple i que, per tant, semblava oferir totes les garanties desitjables. Doncs bé, tot seguit que ens absentàrem en aquella hora de la nit, el mateix guardià procedí a aixecar els «bipedals» ben conservats que cobrien la sepultura, a la recerca del tresor que, segons la seva ignorància, havia de contenir. El seu propòsit era de treure la coberta, apoderar-se del tresor i tornar a col·locar els «bipedals», tasca que amb calma i atenció no era pas impossible de realitzar, però aquelles peces de terra cuita, impregnades d'humitat, se li feren a trossos, i no li fou possible d'amagar la seva mala acció.

Treballant sense angúnies de temps es poden multiplicar les observacions, i sempre que sigui possible documentar-les per mitjà de fotografies i croquis. Totes les observacions que es facin és molt d'aconsellar que es posin per escrit en un diari dels treballs; la tasca d'escriure-les obliga a precisar-les i encara que en la futura publicació s'hagi de garbellar el contingut del diari, és millor que sobrin dades que no pas que en manquin.

L'estratigrafia. — Una de les principals dades que hom cerca són les conològiques, i aquestes ben sovint deriven de l'estratigrafia. En principi un objecte trobat més amunt en el jaciment, és més modern o ha estat col·locat més modernament en aquell lloc que un altre de trobat més avall. Aquest és el principi de la cronologia relativa, que usen també els geòlegs, els mètodes de treball dels quals tenen tants punts de contacte amb els dels arqueòlegs. Diem cronologia relativa, és a dir, d'un objecte en relació a un altre, no pas la seva cronologia absoluta, és a dir els anys o segles que fa que el dit objecte fou elaborat o fou col·locat en el lloc on l'hem trobat, problema completament diferent i del qual sovint fins i tot pot desentendre's l'excavador. Ara bé, aquell principi bàsic de l'estratigrafia és molt perillós d'acceptar-lo en tots els casos sense discriminació. En els jaciments el mateix geològics que arqueològics pot haver-hi, i de fet n'hi ha, moltes alteracions que emmascarin l'estratigrafia i obliguin a un examen molt aprofundit per a establir la veritable. Nosaltres ens hem trobat amb fragments d'un mateix objecte en nivells

molt diferents, la qual cosa vol dir incontrovertiblement que hi ha hagut intrusions. Cercar aquestes alteracions d'aquell principi tan simple, és una de les labors més delicades que ha d'efectuar l'excavador, cosa que solsament aconsegueix amb una atenció sostinguda i també amb molta pràctica, ja que les coses que en un manual (i n'hi ha més d'un sobre excavacions, els millors potser els deguts als nostres molt experimentats col·legues francesos) semblen molt senzilles, i sobre la terra ho resulten molt menys.

Fins i tot cada mena de terra presenta unes circumstàncies, coloracions i consistència, que sols comencen a veure's quan s'han «viscut» suficientment. Recordo que la primera vegada que en companyia del senyor Vicents Renom, vaig visitar el jaciment de Sant Quirze de Galliners, al qual em referiré més endavant, ben poca cosa vaig distingir en els talls del terral que em revelessin la seva història, que, en canvi, el meu company veia dibuixar-s'hi clarament. Després els meus ulls i el meu tacte, anaren coneixent aquella terra, i en tenia prou amb una ullada per a destriar en el terral de la bòvila tot un seguit de variacions reveladores. Però aquesta experiència no em servia totalment per a aplicar-la a un altre indret, com experiències anteriors no em foren suficients per a poder «llegir» tot seguit i amb seguretat allò que estava «escrit» a Sant Quirze.

Hi ha jaciments en els quals ja en principi es pot pensar que no existeix estratigrafia, com s'esdevé en moltes tombes (no pas en totes, en algun dòlmen, per exemple, hem pogut apreciar-ne); en d'altres el jaciment és tan prim i ha estat tan remenat, que tota estratigrafia allà on no n'hi ha, o conjuminar-la ben exacta allà on és dubtosa, com fan alguns «investigadors» que fan dibuixar per a llurs publicacions meravelloses estratigrafies... fetes a posteriori.

Les eines de l'excavador i el garbellat de la terra – Per acabar amb aquestes observacions, dues paraules sobre les eines d'excavar i el garbellat de la terra. El pic, el feixuc pic dels nostres manobres i terrasans, és repudiat per tots els teòrics de l'excavació, però voldríem veure'ls treballar en un poblat ibèric o en moltes estacions romanes. En aquests tipus d'estacions, i en d'altres, cal utilitzar el pic o renunciar a l'excavació. Si voleu, pot ésser acceptada aquesta segona solució, però si hom es decideix per la primera, no hi ha més remei que utilitzar-lo. Al seu costat, però, l'excavador tindrà sempre l'eina lleugera, des del pic petit al més fi burí, cisell o raspador, sense, en casos especials, oblidar el pinzell. Fou utilitzant raspador com el que usen els pintors per a treure gruix de pintura de la tela, i pinzell, que, a Mèrida, aconseguirem d'extreure en bon estat vasos de vidre de tombes d'incineració, *ceniceros* que en diuen allí, formades per simples bosses de terra cendrosa en el si de l'apegalosa argila emeritana, tan diferent de la de Sant Quirze, i encara més de la solta terra sorrenca d'Empúries.

Alguns col·legues nostres, com el professor Iulio Martínez Santa-Olalla i el senyor Bartomeu Ensenyat, s'han fet preparar conjunts d'eines de formes molt ben calculades i que són auxiliars de treball molt útils. Naturalment, no es troben al mercat, però en general es poden suplir amb les eines usals dels paletes, guixaires, fusters, pintors, etc.

Un cas especialíssim és l'ús del martell pneumàtic en l'excavació del nucli intern de la muralla romana de Barcelona. N'hem dit unes paraules en un altre lloc, però, essent en una publicació poc difosa entre nosaltres, les resumirem aquí. L'extrema duresa del dit nucli i el gran volum a desfer féu necessària la seva utilització, però en el moment de començar la tasca ho vàrem fer amb una certa repugnància, en la creença que seria difícil de salvar cap peça lítica sencera, i disposats a substituir-lo per les eines ordinàries, encara que això era difícil ja que els pics es trencaven, i calia recórrer a les escarpes i els tascons percutits per malls i martells. Però vàrem veure que els martells pneumàtics, a les mans d'obriers acostumats a llur maneig i convenientment alligonsats i curosos, realitzaven un treball meravellós. L'obrer s'adona del canvi de material on penetra la punta del martell pel canvi de duresa, i pot aturar instantàniament la seva eina mecànica, la qual treballa per mitjà d'un nombre molt elevat de percussions, cada una de les quals és menys violenta que la produïda per un cop de pic o de martell ordinari. Aquests, un cop cauen sobre el material a partir, no poden ésser aturats en llur acció i quan es tracta d'un material tan dur com aquell al qual ens referim, a vegades, més dur que la pedra, l'obrer en deixar caure la seva eina, ho fa amb tota la força que pot, ja que d'altra manera el cop fóra totalment ineficaç, i si pica en un lloc on hi ha quelcom d'interessant que abans de donar el cop no era visible, necessàriament ho ha de trencar més o menys, mentre que la percussió ràpida però més feble del martell pneumàtic ho trenca molt menys. N'hi ha prou d'examinar les dotzenes de peces tretes per a observar llur estat de conservació i els danys petitíssims que han sofert. Naturalment, un cop precisada la peça, el treball se segueix amb les eines ordinàries, de llautó i no d'acer en tractar-se de peces de marbre.

Quant al garbellat de la terra, també és recomanat com qui diu unànimament en les teories d'excavació. Com respecte a l'ús del pic direm que la majoria de les vegades és incompatible amb els treballs voluminosos, almenys, inaplicables en la totalitat de la terra remoguda. En canvi, si que cal garbellar la terra de les tombes i altres recintes reduïts. L'operació és molt més difícil que no sembla en el seu enunciat, ja que la terra la major part de les vegades s'extreu humida, en manera que no és possible de garbellar-la, i abans de fer-ho s'ha de deixar assecar i s'ha de triturar amb compte. Quan és possible, que ho és poques vegades, resulta molt més eficient, no deixar-la assecar, sinó rentar-la amb abundància d'aigua, tot tenint-la en el garbell, que aleshores pot ésser molt més fi. Si l'operació s'ha de practicar amb una quantitat de terra molt petita, una galleda d'aigua pot ésser suficient, però per poc que aquella sigui més gran, resulta difícil de fer-ho.

En una excavació modèlica dirigida pel professor Martínez Santa-Olalla, a Santander, a la qual assistírem, es varen construir uns grans safareigs, on tota la terra extreta era rentada sistemàticament, amb una gran rapidesa i eficàcia. De tota manera cal que observem que les peces recuperades procedents del garbell, si poden tenir una vàlua cronològica, ja que quan hi ha diversos estrats mai no es garbellarà terra de més d'un d'ells, han perdut ja la vàlua pel que fa a llur posició en el jaciment. Si, per exemple, en una tomba neolítica de fossa, en garbellar recuperem uns grans d'ornament, ens serà més difícil de dir si procedeixen del

coll, dels turmells o dels braços, dada interessant, que si els hem extrets directament d'aquests llocs.

L'estudi dels materials trobats. — Hem remarcat la responsabilitat de l'excavador, i ens cal afegir que és molt menor la que comporta l'estudi posterior de les peces arqueològiques descobertes. Aquestes equivalen a un document d'arxiu, la lectura del qual es pot reprendre tantes vegades com volgueu, i es pot realitzar successivament per diversos paleògrafs, cadascun dels quals pot aportar solucions diverses, no solsament a la simple lectura, que equival al simple exàmen de l'objecte existent a la vitrina d'un Museu, sinó a la seva interpretació històrica, i cada una d'aquestes lectures i interpretacions no perjudica en cap manera el document bàsic del qual han nascut.

II

Les excavacions de salvament. — Les remocions del terreny determinen un canvi continuat de la superfície de la terra, traçat de camins, fonamentació de construccions, anivellaments de terra amb tota mena de finalitats, cultius nous o renovats, etc. etc. Però mai com ara aquestes reaccions no havien estat tan freqüents ni tan profundes. Fixem-nos en els antics camins, sempre refacció dels existents, en oposició als actuals traçats per a servir finalitats supralocals; en les fonamentacions de les cases, abans acontentant-se amb fondàries de mig metre, i sovint aturant-se en trobar paviments antics (per exemple, els fonaments de la catedral gòtica de Barcelona, que no passen més avall del paviment de la basílica paleocristiana, o del mosaic més antic en blanc i negre, de sota del campanar de la banda est...), mentre que ara és freqüent de buidar totalment el cub de terra sota del nou edifici, fins a arribar a capes totalment verges de l'acció humana; el terreny s'anivellava únicament en llocs de fort pendent, per mitjà de feixes escalonades (els antics graonats de les velles terres de vinya, avui gairebé totalment abandonats), però en els pendents suaus aquestes no eren modificades sinó per l'acció natural de l'erosió: ara s'anivellen superfícies extensíssimes, reomplint les fondalades amb la terra treta de les comes. Però potser la major alteració de la superfície de la terra, és la determinada per la llaurada per mitjà de tractors. Les arades arrossegades per bous o mules no enfondien gaire més d'un pam, sovint ni a tant arribaven, i, en conseqüència, era sempre aquesta prima capa de terra la que era esgratinyada anyalment. Les restes enterrades a major fondària, com ho són la majoria dels pisos d'època romana, es conservaven indefinidament.

En introduir-se els tractors, aquella fondària ha arribat al mig metre, o n'ha passat, i la remoció d'aquests 30 o 40 centímetres verges de l'arada, ha representat una destrucció major de restes antigues soterrades a les terres de sembradura, que segles sencers anteriors a aquest invent mecànic. Per aquest procediment a les grans planures del Guadiana, a Badajoz, hem intuït la destrucció de dotzenes de

«villae» romanes, semblants a la de La Cocosa, que estudiarem fa anys. El mateix passa a tot arreu. Posar en el sentit de conservació de les restes del passat, hi ha hagut en aquests darrers temps un únic fet positiu: el del progressiu abandó de les terres agrícolament pobres, el cultiu de les quals no compensa l'esforç que exigeix. Tota la nostra muntanya va quedant a poc a poc despoblada, i, per tant, no experimenta noves alteracions de la seva crosta. No deixa d'ésser una reserva de les restes i de l'estudi de l'antiguitat, especialment prehistòrica.

Com es pot desprendre d'això que acabem de dir, és freqüentíssima l'aparició en aquests treballs de restes de les anteriors ocupacions humanes de la terra. I com no sigui que aquestes restes tinguin un marcat caire monumental, o es tracti de vistents tresors, i encara, la notícia de llur aparició no arriba es pot dir ni poc ni molt, als centres d'estudi, a més, molts d'ells sotmesos a una progressiva atonia de llurs activitats, mentre que d'altres que viuen en major contacte amb la realitat arqueològica i que estan alliberats de moltes traves, no compten amb el mínim de mitjans materials per a actuar seguidament. En canvi allí on hi ha un aficionat consciencios (per desgràcia no n'hi ha pas a totes les ciutats, viles i pobles com seria de desirjar) que viu intensament de la comarca on resideix, troballes, a vegades fins humils, arriben al seu coneixement i remarcuem que la seva humilitat sovint no té res a veure amb el seu interès des del punt de vista històric i arqueològic.

En fer-se una d'aquestes troballes casuals, a l'estudiós se li presenten diversos camins, que es poden sintetitzar en dos: primer, mitjançant l'auxili de les autoritats arqueològiques, en aplicació de les lleis vigents, suspendre els treballs que han determinat la troballa, i procedir a l'estudi defingut d'aquesta, mitjançant una excavació formal. Segon, vigilar els treballs i salvar el que bonament sigui possible de l'estació descoberta, el mateix en objectes materials que en observacions.

El primer camí seria aquell que teòricament caldria aconsellar. ., però com que aquesta comunicació no vol ésser cap crítica, sinó un petit aplec d'observacions sobre la matèria, no volem entrar en el terreny de la legislació arqueològica, ni menys encara en el de l'aplicació pràctica d'aquesta legislació.

Dins les excavacions de salvament hi ha, com és lògic, graus molt diferents. Posem-ne alguns exemples:

Alguns exemples. Una sepultura a Montornès del Vallès. – A l'oïda del nostre col·lega senyor Josep Estrada i Garriga, arribà la notícia que en una bòvila del terme de Montornès del Vallès havia estat descobert un dels típics enterraments en fossa que caracteritzen una de les nostres cultures neolítiques. Hi anà tot seguit, i prengué totes les dades possibles sobre el lloc i les circumstàncies de la troballa. Examinà la terra recentment remoguda, on recuperà diversos objectes de sílex de mida petita i fragments de ceràmica, que havien passat desapercebuts dels obrers i curiosos que anaren al lloc, l'atenció dels quals havia estat atreta només per les grosses peces de sílex i pedra que formaven part del ric aixovar funerari. Féu llargues i difícils, però fructíferes gestions, per recuperar aquestes peces de mans d'alguns particulars que ja se les havien apropiades. Malgrat tot, com ens diu en una publicació, aquest aixovar «degué ésser molt més abundant, especialment pel

que fa a peces de mida petita». La part recuperada, seguint les disposicions legals, que coincideixen en llur esperit i lletra, fou ingressada al Museu més proper al lloc de la troballa, el de Granollers. Al mateix temps la presentà a una reunió d'estudiosos, on fou degudament comentada, i es publicà, juntament amb els comentaris fets. Com es diu en un d'aquests, «el senyor Estrada no va parar fins a recuperar totes les peces possibles, dispersades immediatament després de la troballa, i va portar el seu zel fins a examinar i garbellar grans quantitats de la terra remoguda a la proximitat de la fossa...»

Es un exemple típic d'un «salvament» que quasi no arriba a excavació, però que honora els nostres estudiosos no professionals.

L'estació neolítica de Sant Quirze de Galliners. — Posem-ne un segon exemple que dins la mateixa línia té ja un clar caràcter d'excavació, i que donà lloc a resultats afortunats i de llarg alè. En 1921, els estudiosos de Sabadell senyors Vicents Renom i Lluís Mas, observaren que a la trinxera oberta pels Ferrocarrils de Catalunya en establir la seva línia de Sant Cugat del Vallès a Sabadell, al terme de Sant Quirze de Galliners, es dibuixaren uns sots de coloració i de consistència diferents de la comuna en aquell terreny, i que en aquestes bosses es trobaven esquilles d'ossos i de ceràmica. Tot seguit, com el senyor Estrada a Montornès, recuperaren alguns dels objectes allí existents (en aquest cas molt més humils) i començaren a acumular observacions que els permeteren de veure que es trobaven davant d'un lloc d'habitació i de sepultura dels mateixos temps neolítics a que ens hem referit abans. Passaren anys, i en establir-se a l'indret una bòvila per a l'explotació de les argiles, els mateixos estudiosos es posaren a vigilar els treballs dels rajolers. Al llarg de molts anys, lluitant amb múltiples dificultats, comptant a vegades amb la col·laboració i ajut d'estudiosos de Barcelona, procuraren de salvar al més possible, el mateix en objectes que en dades sobre la forma com es trobaven aquests objectes, d'una de les estacions neolítiques més interessants que es coneixen a Catalunya. L'excavació fou sempre purament de salvament. De fet, no era pas possible d'aturar els treballs de la bòvila, en l'avenç dels quals es descobrien les tombes i els fons de cabana neolítics, als quals en part se superposaven les restes d'un poblat dels incineradors europeus de la Primera Edat del Ferro. Teòricament allò hauria estat possible, però en cap moment es comptava amb els mitjans necessaris per a portar endavant i tot seguit una excavació metòdica del lloc, ja que es tracta de sepultures i restes d'habitacions profundes i espaiades, de manera que la massa de terra a remoure hauria estat enorme.

Davant el dilema de seguir el més detingudament possible els treballs de la bòvila i salvar tot el que es pogués, o desentendre's de la troballa, optaren aciençadament pel primer, i, a força de constància, d'esforç i de paciència, aconseguiren un resultat certament inferior al que hauria donat l'excavació metòdica a la qual hem al·ludit, però de tota manera del major interès. Cal pensar que l'excavació detinguda d'una d'aquestes tombes, que sembla tan simple, requereix més d'un dia de treball. Els ossos i la ceràmica, en posar-se al descobert són extraordinàriament fràgils, però en assecar-se guanyen molt en consistència. A més els ossos és conve-

nint de silicar-los abans de remoure'ls, però aquesta operació requereix bastant de temps, ja que el silicat ha d'assecar-se també. Proceïnt amb extraordinària atenció, delicadesa i temps, és possible de recuperar tot l'esquelet. El pic en aquest cas és totalment contraindicat; cal utilitzar eines fines, i sovint cal treure la terra amb pinzell. Tot això era absolutament incompatible amb la rapidesa amb què calia procedir, per això el material osteològic recuperat s'ha reduït a uns quants cranis més o menys complets.

Seguint també l'esperit i la lletra de la llei, les troballes de Sant Quirze enriqueixen el museu més pròxim a l'estació arqueològica, el de Sabadell, i els resultats obtinguts han estat donats a conèixer en diversos treballs encara no complets, mentre es preparen aquests, i han estat objecte de múltiples comentaris de part d'estudiosos nacionals i estrangers.

La cova del Toll, a Moià. — Tercer exemple, en el qual veurem com una excavació es fa necessària davant un jaciment amenaçat si no d'una destrucció total, com hem vist en els exemples anteriors, d'un saqueig perillós. La cova del Toll, més ben dit el forat del Toll, de Moià, era conegut des de temps immemorials, però no havia estat mai explorat. Ressorgència ocasional d'aigua, els excursionistes, més que espeleòlegs que hi havien entrat, havien retrocedir, davant de les dificultats que oferia la penetració, després de recórrer uns pocs centenars de metres. Però un dia, en 1952 un veritable espeleòleg, el senyor Francesc Rovira i Luitz, de la Secció d'Estudis Subterranis del Club Muntanyenc Barcelonés, successor del vell i gloriós Club Muntanyenc, en féu una detinguda exploració, sense cap finalitat arqueològica, ja que un lloc del qual sortia a vegades un gran «toll» d'aigua, no semblava pas possible que hagués estat mai utilitzat per l'home. A diversos centenars de metres de l'entrada, en visitar una galeria lateral un xic més elevada, i per la qual en cap ocasió no passava l'aigua corrent (parlem dels temps geològics actuals) i que semblava que no hagués estat mai petjada per l'home, quedà esmaperdut davant de la presència d'unes grosses gerres que afloraven del fang que ocupava el sòl. Les extragué, tot trecant-les, (estaven però ja esberlades), i pel llarg i difícil camí que menava a la boca, pel qual no era pas possible de fer-les passar senceres, les tragué a l'exterior. El fet prengué aviat un gran relleu a la comarca i fora d'ella, per mitjà de la premsa, sempre a la recerca de fets més o menys sensacionals, i aviat foren molts els qui seguiren les petjades del senyor Rovira i Luitz, ja que sabent el pas possible per a un, ja no oferia gaire dificultat seguir-lo d'altres. Tothom feia el seu sot i treia la seva mica de terrissa. Fou aleshores que el senyor Sebastià Oller, més tard Comisari d'Excavacions Arqueològiques de Moià, després d'haver comunicat la troballa als centres d'estudi, i d'acord amb aquests i amb els estudiosos de Moià mateix, es decidí a examinar els fets, dels quals tragué la conseqüència que la galeria lateral descoberta pel primer explorador, havia estat una antiga i veritable cova, utilitzable i utilitzada per l'home, amb entrada independent de la ressorgència d'aigua ja coneguda, que havia quedat obstruïda pel fang aportat per l'aigua, en un moment en què les condicions hídriques de la comarca eren diferents de les actuals, i per esclavissades exteriors de terra. En un treball ja formal, hom cercà i destapà l'antiga entrada, i es

féu una exploració amb finalitats arqueològiques i paleontològiques, ja que sota les capes d'ocupació humana n'hi havia d'altres amb fauna quaternària, tan interessant que han desvetllat l'atenció de diversos investigadors de més enllà de les nostres fronteres. Es deixaren extensos testimonis intocats (més de la meitat del jaciment), per a poder comprovar sempre les deduccions obtingudes, i fou tancada l'entrada, limitant l'accés a la cova a les persones veritablement interessades. Publicacions provisionals han donat compte d'aquests treballs, mentre se'n preparen de més completes.

Les muralles romanes de Barcelona. — I passem ara a donar un exemple molt interessant, referent als temps clàssics, de com uns treballs urbanístics aliens a l'arqueologia, poden ésser aprofitats per a obrir el camí a nous coneixements històrics. El temim en l'exploració de les muralles romanes de Barcelona. Aquesta exploració té un interès que sobrepassa el local i hem de recordar que els fets generals es basen en la suma de fets locals, i que un fet local ben estudiat pot ésser generalitzat i explicar i documentar d'altres fets locals paral·lels no tan ben coneguts, i gràcies a això esdevenir l'exemple típic cercat a història general.

El mes de novembre de 1959, a les obres de reconstrucció del Palau Reial Major dels nostres comtes-reis, obres que efectua l'Ajuntament de Barcelona, arribà el moment d'emprendre les corresponents al carrer de la Tapineria, entre la Baixada de la Canonja i la Capella reial de Santa Agueda. Es un sector en el qual no queda res de les construccions medievals que poguésser haver-hi en relació amb el palau, i l'única resta antiga és el que queda de la muralla romana. El projecte, més de construcció que no de reconstrucció, no comportava, per absurd que sembli, cap excavació, i únicament hom pensava adaptar la línia de les noves edificacions a les de la muralla. Però d'aquesta, com ja es podia preveure en enderrocar les cases del segle XIX que havien estat aixecades en aquell lloc, hom constatà que no en quedava gran cosa més que els fonaments. Es presentà per primera vegada, en els temps actuals, la possibilitat de buidar metòdicament aquests fonaments, tot respectant la filada inferior de grans carreus en els llocs on es conservava, que no era pas en tot el perímetre de la muralla.

L'interés per fer-ho així residia, principalment, a recuperar les restes d'escultura i arquitectura que possiblement estiguessin compreses en el duríssim morter de pedra sorra i calç que forma el nucli intern de la muralla. Els antecedents que es podien al·legar per a emprendre aquest treball eren prou sòlids i nombrosos perquè haguessin estat tinguts en compte en fer el projecte. Primerament, les mural·las aixecades en el món romà a partir de la segona meitat del segle III després de J. C., aproximadament contemporànies a les de Barcelona, i com a conseqüència de la primera gran onada de pobles germànics que s'abateren sobre Occident en temps històrics, se sabia per exemples diversos, especialment de la Gàl·lia, que havien estat construïdes utilitzant com a materials restes de l'enderroc d'edificis de tota mena i de sepultures. Segonament, l'examen dels carreus exteriors del mur barceloní en els llocs conservats i visibles, delataven prou que molts d'ells procedien de construccions anteriors (després un estudi més aprofundit i les observacions derivades dels treballs, ens ha

permès d'afirmar que ho són tots). En tercer lloc, la massa de restes de la Barcelona romana que recolliren en el curs del segle passat l'Acadèmia de Bones Lletres i altres benemèrites entitats, i que es troben dipositats al Museu d'Arqueologia de Catalunya, restes arquitectòniques i inscripcions gairebé totes sepulcral, amb alguna resta escultòrica elaborada en pedra sorrenca de Montjuïc. Procedien dels enderrocs fets a mitjans del dit segle al carrer d'Avinyó i al Convent de l'Ensenyança, i encara que les notícies de la seva aparició, recollides força puntualment per la premsa de l'època, no tenen la precisió que hom podria demanar a una publicació arqueològica, es veu clarament que els dits enderrocs eren del sector de muralla que passava per aquell lloc. Per fi, a la Tapineria mateixa, en els fonaments posats al descobert, en diversos indrets en què es podia examinar el seu interior, es veia que hi havia incorporats al morter fragments de cornisa, tambors de columna i altres elements arquitectònics.

Encara que per a un arqueòleg sempre resulta desagradable, i fins penós, de destruir una obra antiga, i en aquest cas calia destruir totalment per a estudiar-lo, el nucli dels fonaments, vaig assumir plenament la responsabilitat científica de fer ho, cosa que no deixà pas de portar me censures. Però no n'hi havia prou amb aquesta presa de responsabilitat científica. Per una banda no hi havia cap acord oficial d'excavació, ni havia estat sol·licitat el permís corresponent per a fer-la, i com he dit, cap excavació no era prevista en el projecte aprovat i que hom portava ja a terme. Els arquitectes que dirigien les obres, malgrat llur evident interès, en llur qualitat de funcionaris municipals, no es sentien gaire disposats a prescindir dels propis projectes, aprovats per la superioritat, i, sense cap acord previ d'aquesta, de tirar pel camí dret, i començar l'excavació, ja que la resolució del cas era urgent, i la primera cosa que calia fer era aturar el treball en curs i sotmetre la futura obra als resultats de les excavacions.

Per la meua banda, si per la meua qualitat de delegat a Barcelona del «Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas», podia realment aturar les obres per un cert temps, tenia poca base legal per a fer-ho, ja que res no es destruïa en els treballs en curs i únicament s'enterrava, encara que fos sota voluminoses construccions noves, allò que feia poc també estava enterrat sota les cases noucentistes enderrocades feia pocs anys, o que anaven a ésser-ho aleshores: les cases números 35 i 37 del carrer de la Tapineria.

Fou gràcies a la intervenció decisiva d'una persona de gran cultura, i, bé que aliena als estudis històrics, afectada ja pel «malefici» del «virus arqueològic», l'executor dels treballs senyor Francesc Closa i Alegret, que es pogué tirar per aquell camí dret que era l'únic que portava a emprendre la tasca arqueològica més important que mai no ha tingut lloc a Barcelona. El senyor Closa, accedint al meu propòsit, prengué sobre seu la responsabilitat administrativa i econòmica dels treballs, i en aquestes condicions el mes de març de 1959, data que assenyala una fita en l'estudi de la Barcelona romana, s'emprengué una primera cata a la torre número 8 de muralla, sota la casa número 37 de la Tapineria, que encara s'havia d'enderrocar.

Després els fets són prou coneguts: descoberta d'una quantitat impressionant

de restes arquitectòniques i d'inscripcions, i també, sobretot, encara que naturalment menys nombroses, de restes escultòriques, entre elles les primeres escultures en marbre, ben documentades quant a llur procedència i circumstàncies de la troballa, descobertes a Barcelona, entre les quals es compten veritables *chefs d'oeuvre* de l'escultura clàssica trobades a la Península, com la testa d'Antoninus Pius, el bust de Faustina Menor i la testa d'un personatge desconegut apareguda a la torre 26. Tot plegat un immens arsenal de documents per a la història de Barcino i de la Catalunya romana. Es probable, jo diria segur, que sense la decisió del senyor Closa, les testes marmòries d'Antoninus i Faustina, les primeres trobades, haurien quedat per un temps indefinit, potser segles, al lloc on foren soterrades al segle III, on aparegueren, i això hauria portat a prescindir, com fins aquell moment, de l'excavació del reemplenatge de la muralla, i limitar-se a posar al descobert els seus paraments, cosa que jo crec que és tant com no fer res. Així hauria restat desconegut, almenys per a la nostra generació i probablement per a les pròximes venidores, el complex escultòric, arquitectònic i epigràfic al qual m'he referit, i cosa tan important com això, s'hauria frustrat el propòsit d'estendre a tota la muralla aquesta tasca de recuperació, ara ja encarrilada.

JOSEP DE C. SERRA-RÀFOLS
